

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سالنامه قرآن و برهان، شماره ششم، سال ۱۴۰۲

کتابخانه از مؤسسه فرهنگی قرآن و معارف حکمت صافیه
مؤسسه استاذ علامه سیدعلی موسوی (ره)

صاحب امتیاز: مؤسسه قرآن و عترت حکمت صافیه

مدیر مسئول و سردبیر: رقیه رنگین کمان

ویراستار: رقیه رنگین کمان، سمیه غلامی

مسئول اجرایی و طراح جلد: سمیه غلامی

طراح و صفحه آرا: الهه غلامی

شماره مجوز: ۸۱۸۱۵

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

چاپ: علم و صنعت

نشانی: تهران، مجیدیه شمالی، خیابان استاد حسن بنا،

خیابان امیرنیا، کوچه صاحب الزمان (عج)، پلاک ۹، طبقه همکف

شماره تماس: ۰۹۹۰۹۵۰۵۲۱۵

پست الکترونیک:

quran.burhan97@gmail.com

www.quranoburhan.ir

@quranoburhan

سایت اینترنتی:

لینک کانال:

فهرست

- زندگی نامه علامه سیدعلی موسوی (ره) ۲
- عنوان مقاله: مروری بر نتایج و پیامدهای مطالعات قرآنی مستشرقان
- چکیده ۴
- مقدمه و بیان مسئله ۴
۱. تعریف استشراق ۶
۲. تاریخچه استشراق ۷
۳. انگیزه‌ها و رویکردهای مطالعات قرآنی مستشرقان ۸
- ۱-۳. دوره اول- رویکرد جدلی کلامی ۸
- ۲-۳. دوره دوم- رویکرد انتقادی معرفتی ۸
- ۳-۳. دوره سوم- رویکرد میانه و ملایم ۹
- ۴-۳. دوره چهارم- رویکرد علمی ۹
۴. آسیب‌های مطالعات قرآنی مستشرقان ۱۰
- ۱-۴. روش پژوهش مستشرقان ۱۰
- الف) روش تاریخی نگری ۱۰
- ب) روش جامعه‌شناختی ۱۱
- ۲-۴. پیش فرض‌های نادرست ۱۲
- ۳-۴. کم توجهی به اعتبار منابع و صحت متون ۱۲
۵. نتایج مطالعات قرآنی مستشرقان ۱۴
- ۱-۵. آشکار شدن اعجاز علمی قرآن ۱۴
- ۲-۵. تاریخ‌گذاری مصاحف کهن قرآنی ۱۸
- ۳-۵. پروژه کورپوس کورانیوم ۲۰
- ۴-۵. دایرةالمعارف قرآن لیدن ۲۱
۶. بررسی و نقد/ارتباط درجه ایمان و میزان فهم قرآن ۲۲
- نتیجه ۲۴
- منابع ۲۵
- مناسبت‌ها/ ملاقات احمد بن اسحاق با امام زمان (عج) ۲۷
- آثار استاد علامه سیدعلی موسوی (ره) ۲۸

عنوان مقاله: مروری بر نتایج و پیامدهای مطالعات قرآنی مستشرقان

چکیده

مطالعات قرآنی مستشرقان طی سده‌های گذشته تحول بسیار داشته است. نخستین تلاش غربیان در اسلام‌شناسی با رویکرد جدلی و تبشیری همراه بوده اما امروزه به نظر می‌رسد رویکرد غالب این پژوهش‌ها علمی و آکادمیک است. در این مطالعات، مستشرقان غیرمسلمان با وجود اختلاف در عقاید و فرهنگ و زبان، با مطالعه منابع اسلامی به پژوهش در مورد قرآن و اسلام می‌پردازند. هدف از پژوهش حاضر آشنایی افراد جامعه با تاریخچه، انگیزه‌ها، نتایج و آسیب‌های این مطالعات است؛ بدین منظور مروری بر مقالات مرتبط با مطالعات قرآنی مستشرقان بر اساس مقالات منتشر شده در مجلات معتبر و رجوع به منابع و آثار مرتبط انجام شد. مقالات از طریق پایگاه‌های معتبر علمی و با جست‌وجوی کلیدواژه‌های تعیین شده انتخاب و گزینش شد. یافته‌ها حاکی از آن است که از دستاوردهای مهم مطالعات قرآنی مستشرقان می‌توان به انتشار متون قدیمی و نایاب اسلامی و عربی، فهرست‌سازی نسخه‌های خطی، تاریخ‌گذاری مصاحف کهن، پروژه کورپوس کورانیوم و در مجموع ایجاد دیدگاه‌های نو در مطالعات اسلامی و آموزش روش‌های جدید و علمی تحقیق اشاره کرد. اما گاهی نتایج این پژوهش‌ها به دلیل وجود پیش‌فرض‌ها یا عدم بهره‌گیری از منابع معتبر، عدم توجه به قواعد برداشت از منابع یا تسلط نداشتن به زبان و ادبیات عرب، ضعیف، غیر علمی و بر پایه حدس و گمانه‌زنی ارائه می‌شود. نتیجه اینکه به نظر می‌رسد شناخت دقیق دیدگاه‌ها، انگیزه‌ها، نتایج مثبت و پیامدهای منفی پژوهش‌های مستشرقان ضرورت دارد تا علاوه بر استفاده از روش‌ها و عملکردهای علمی آن‌ها در مواردی که نتایج پژوهش‌ها ضعیف و غیرعلمی است با نقد و تجزیه و تحلیل نظرات آن‌ها به وسیله استدلال‌های منطقی و مبانی دینی و عقلی از بدآموزی و خدشه‌دار شدن باورها و اعتقادات عموم جلوگیری شود.

کلیدواژه‌ها: دین پژوهی، غربیان، مستشرقان، مطالعات قرآنی، آسیب‌شناسی.

مقدمه و بیان مسأله

در جوامع اسلامی به قرآن پژوهی و اسلام‌شناسی غربی‌ها و غیر مسلمانان «استشراق» و به پژوهشگران این حوزه «مستشرق» اطلاق می‌شود (زمانی، ۱۳۸۶، ص ۵۰ - ۵۱). طبق شواهد موجود نخستین آشنایی غربی‌ها با اسلام به حضور چشمگیر مسلمانان در اسپانیا و تشکیل نخستین حکومت اسلامی در اندلس برمی‌گردد (زمانی و حسین‌شاه، ۱۳۹۸). مطالعات قرآنی مستشرقان از آغاز پیدایش با رویکردها و انگیزه‌های مختلفی از جمله رویکرد جدلی و تبشیری تا رویکرد علمی و منصفانه همراه بوده است. در واقع، مستشرقان غیرمسلمان با وجود اختلاف در عقاید، فرهنگ و زبان به پژوهش و ایجاد آثار جدید در مورد قرآن و اسلام پرداخته‌اند که چند موضوع قابل بحث درباره این مطالعات وجود دارد؛ یکی عقیده و انگیزه پژوهشگران و دیگر نتایج و آسیب‌های حاصل از این مطالعات که در این نوشتار به اجمال به آن خواهیم پرداخت. اولین و مهم‌ترین موضوع در مطالعات دینی، موضعی است که یک محقق متون دینی در مواجهه با متن مورد نظر اتخاذ می‌کند. وی موظف است با استفاده از روش علمی تأیید شده و کنار گذاشتن پیش‌فرض‌ها و رعایت اصولی از جمله شناخت دقیق اصطلاحات آن دین، بهره‌گیری از منابع معتبر، تسلط بر زبان و ادبیات متن مورد نظر، فهم خود را دقیق و تحقیقات خود را از ضعف و آسیب دور کند. در مطالعات قرآنی مستشرقان غیرمسلمان نیز اگر این اصول نادیده گرفته شود، خواسته یا ناخواسته نتایج سطحی و نامعتبر بر اساس حدس و گمانه‌زنی پایه‌گذاری می‌شود؛ این آثار علاوه بر اینکه نمی‌تواند بیانگر واقعیت اسلام و قرآن باشد، منجر به تولید و شیوع آثار غیرواقعی می‌شود و برای افرادی که مبانی و زیرساخت‌های اعتقادی محکمی ندارند می‌تواند گمراه کننده باشد. بدین ترتیب ضرورت بررسی آثار و نتایج مطالعات قرآنی مستشرقان و آشنایی با روش‌ها، رویکردها و اهداف آن‌ها روشن می‌شود.

علامه سیدعلی موسوی(ره) در باب اهمیت و ضرورت آشنایی با دیدگاه صاحب‌نظران در مسائل علمی بر آن است که یک محقق باید نظرهای موافق و مخالف در یک موضوع را دانسته و نقاط قوت و ضعف آن‌ها را با استدلال‌های محکم بررسی کند و از نگاه متعصبانه و بدون پشتوانه علمی بپرهیزد. ایشان در جلسات سخنرانی که به مناسبت‌های مذهبی تشکیل می‌شد نظر فلاسفه غرب نظیر روسو، نیچه، هگل و پاسکال را مطرح و بررسی می‌نمود؛ در جلسات درسی فلسفی و تفسیری نیز به مناسبت بحث، نکات قابل توجه پژوهش‌های مذهبی مستشرقانی همچون نیکلسون، ماسینیون، گوستاو ویل، آگوست مولر، بروکلیمان را عنوان کرده و مورد نقد و بررسی قرار می‌داد. وی تأکید داشت: در جامعه امروز انسان باید مسلح به علم و معرفت باشد و قدرت تشخیص و تفکیک سره از ناسره را داشته باشد؛ این روش صحیح نیست که انسان از روی تعصب عمل کند و تا چیزی با ذائقه‌اش هماهنگ نباشد آن را رد کند بلکه باید به آراء مختلف در علوم گوش دهد و آن‌ها را به منگنه قرآن و دین ببرد، در صورتی که قابل قبول بود، بپذیرد؛ ولی اگر استدلال کافی برای صحت موضوع نیافت، آن را رد نکند زیرا ممکن است در آینده واقعیت آن مطلب روشن شود (موسوی، ۱۴۰۰، ج ۲، ص ۳۱۰).

البته این نکته بسیار حائز اهمیت است که مطابقت دادن نتایج پژوهش‌های مستشرقان با باورهای مذهبی و تعصبات دینی باید حدّ و مرزی داشته باشد تا به نام تحقیق علمی، ایمان و اعتقاد فرد خدشه‌دار نشود و فرهنگ و شعائر اسلامی محفوظ بماند. بدین معنا که وقتی انسان با آراء و افکار مستشرقان روبه‌رو می‌شود نباید در برابر آن‌ها پذیرش محض داشته باشد بلکه باید نظرات را تحلیل و بررسی کند. باید توجه داشته باشد که نظر دادن درباره سبک و سیاق یا نظم و اسلوب متن قرآن نیازمند تسلط به زبان قرآن، شأن نزول و اصول و قواعد تفسیر است؛ علاوه بر این طبق دیدگاه قرآن کریم میزان فهم و درک آیات برای همه مردم یکسان نیست بلکه میان درجه ایمان فرد و فهم آیات قرآن ارتباط برقرار است (لقمان، ۷؛ محمد، ۱۶-۱۷)؛ بر این اساس، کسی که به قرآن ایمان ندارد چگونه می‌تواند آن را درک کند و درباره آن نظر بدهد؟ این‌گونه مباحث و تحلیل‌ها علاوه بر افزایش آگاهی و گسترش دید افراد، احتمال خدشه‌دار شدن اعتقادات مردم به‌ویژه قشر ضعیف علمی را کاهش می‌دهد و موجب بیداری پژوهشگران و پرورش تفکر انتقادی آنان می‌شود تا تحت‌تأثیر برداشت‌های نادرست یا ضعیف برخی مستشرقان در مسائلی از قبیل امی بودن پیامبر، نسخ آیات و ادعای تناقض در قرآن قرار نگیرند. برای مثال وقتی که فرد به دایرةالمعارف قرآن لیدن، که از نتایج قرآن‌پژوهی مستشرقان است، مراجعه می‌کند علاوه بر توجه به نقاط قوت آن با نگرشی دقیق و عمیق مقالات را بررسی می‌کند که آیا از منابع اصیل و معتبر استفاده شده است؟ تا چه حد گزارش کاملی از دیدگاه‌های موجود در هر موضوع ارائه شده و آیا از یک‌جانبه‌گرایی و پیش‌داوری مصون مانده است؟ یا اگر به نظریه و نزبرو در مورد تدوین قرآن برخورد می‌کند متوجه می‌شود که وی بدون توجه به منابع اسلامی و با این پیش‌فرض که هیچ‌گونه نسخه خطی متعلق به قرن اول هجری وجود ندارد، تاریخ تدوین قرآن را در قرن دوم و سوم هجری می‌دانست که امروزه خلاف آن ثابت شده است.

نکته قابل توجه این است که امروزه در بسیاری موارد نتایج مطالعات مستشرقانی که با رویکرد علمی و آکادمیک به پژوهش‌های قرآنی وارد شده‌اند پاسخ محکمی به مستشرقانی است که با رویکرد جدلی یا تبشیری در این زمینه ورود کرده‌اند. چنان که تاریخ‌گذاری و تعیین قدمت مصاحف کشف‌شده قرآنی پاسخی به نظریات شکاکانه در حوزه اصالت تاریخی قرآن است (ساکو و شاکر، ۱۳۹۴). و در برابر بعضی مستشرقان که تعارض قرآن با یافته‌های علمی را مطرح کرده‌اند، گروهی از میان خود آن‌ها قائل به اعجاز علمی قرآن و سازگاری یافته‌های علمی روز با آیات قرآن شده‌اند به طوری که حتی موجب تغییر اندیشه و عقیده برخی از آنان و تشرف به اسلام شده است.

بنابراین به نظر می‌رسد حال که این حرکت مستشرقان آغاز شده و پیشرفت سریعی هم دارد عموم مسلمانان، به‌خصوص پژوهشگران و متخصصان در این حوزه نمی‌توانند نسبت به آراء آنان بی‌توجه باشند بلکه باید روش تحقیق، نتایج مثبت و پیامدهای منفی پژوهش‌های آن‌ها را بر اساس مبانی دینی و عقلی مورد مطالعه قرار داده و آن‌گاه که لازم است با استدلال‌های منطقی نقد کنند. بدین وسیله عموم مردم تجزیه و تحلیل نظرات مستشرقان را از منابع موثق و متخصصان می‌شنوند و از سرچشمه زلال مکتبی الهی آب می‌نوشند؛ و علاوه بر خدشه‌دار نشدن اعتقادات آن‌ها در برابر شبهات مطرح شده، با دیدگاه‌های نو در مطالعات اسلامی و روش‌های جدید و علمی آشنا خواهند شد.

لذا در این نوشتار مروری اجمالی بر تاریخچه و علل و انگیزه ورود مستشرقان به مطالعات قرآنی انجام شده، سپس تلاش شده با ارائه برخی از اقدامات و پژوهش‌های صورت گرفته توسط آنان روشن شود که این مطالعات چه دستاوردها و آسیب‌هایی را در پی داشته است؟